

Анета Димитрова,
*Златоструят в преводаческата дейност на
старобългарските книжовници*

София, Авалон, 2016, 456 с.

Татяна Атанасова Илиева

Кирило-Методиевски научен център
(БАН)
София, България

Tatyana Atanasova Ilieva

Cyrrillo-Methodian Research Centre,
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria

Излязлата от печат в началото на 2017 г. книга на младата българска изследователка Анета Димитрова върху Златоструя в преводаческата дейност на старобългарските книжовници може да се оцени като събитие в съвременната палеославистика. Темата на монографията е особено значима. Неин фокус е проблематиката на преводите в средновековната ни книжнина, съставляващи, както е известно, най-големият ѝ дял. Обект на изследване е Симеоновият Златоструй — старобългарски сборник от избрани слова и поучения с нравоучително съдържание на Йоан Златоуст, създаден по инициатива на българския цар Симеон, познат в три основни редакции с различен състав — кратка с 81 произведения, обширна със 137 произведения и хилендарска с 61 слова. Ценността на изследването се определя от факта, че анализираният паметник е сигурен представител на преславската книжнина, обстояйното изучаване на чиито езикови и преводачески специфики е от особена важност като необходима доказателствена основа за преславския характер на отделни лексеми, употреби и граматически особености и в други паметници с все още неизяснена хронотопна принадлежност. И макар научното внимание към Златоструя да датира още от края на XVIII – началото на XIX в. (паметникът е проучван от К. Ф. Калайдович [1824: 15, 100], В. И. Григорович [1842: 207], П. Шафарик [1848: 54], А. Ф. Гилфердинг [Гильфердинг 1868: 98], П. М. Строев [1848: 109–122], С. Палаузов [1852: 84, 108–109], И. И. Срезневски [Срезневский 1863: 39, 195–196; idem 1867: 1–33], В. Ягич [1871: 88–89], В. М. Малинин [1878], Г. А. Илински [Ильинский 1929], а в по-ново време от

К. Иванова [1976: 89–107], Ф. Томсън [Thomson 1982:1–65], М. Фомина [1990: 297–320; 1993: 34–53; 2000], Т. Георгиева [2003], Я. Милтенев [2013] най-вече с акцент върху кратката му редакция), преди Анета Димитрова, словата от най-архаичната част на пространната му редакция не са били обект на детайлизирано езиковедско проучване и издаване.

Представяният труд се вписва в контекста на предшестващите изследвания върху отношенията между различните редакции на паметника, запълвайки съществени празнини в познанието ни за него. В монографията с последователен лингвистичен анализ са проверени, прецизирани и допълнени, а на някои места и коригирани направените от по-рано с помощта на извороведски, археографски и текстологични методи посредством “пробни сондажи” на отделни текстове изводи на предходните изследователи на паметника. Предложената разработка има важно значение за старобългаристиката изобщо и в частност за историята на средновековните преводи. Тя допринася за изясняване на редица въпроси, които поставя Златоуструят — за отношението между различните му редакции, както и между славянския превод и гръцката традиция на св. Йоан Хризостом; за текстовата история на отделни слова и на пространната версия на сборника като цяло, за това как е възникнал съставът — дали е дело на един или повече преводачи, серийно и поред ли са превеждани хомилиите в него или поотделно и безразборно, кога става дума за различни преводи на отделните слова и кога за преработки на един и същ техен превод, колко групи текстове се идентифицират, споделящи общи преводачески принципи, и т. н.

При оценката на изследването непременно трябва да се вземат под внимание и специфичните трудности за неговото осъществяване, изискващи наистина висок професионализъм у изпълнителя. От славянска страна, обект на изучаване е не цялостно единно произведение, а сборник с нехомогенна структура, достигнал до нас в различни разновидности като резултат от изключително усложнената му текстова традиция, дело на много преводачи и с относително самостоятелно съществуващи отделни части и извън състава на Златоуструя. От гръцка страна, предметът на изследване е не по-малко комплициран — славянският сборник не отговаря на определен византийски прототип, а е компилация, при това не само от Златоустови слова, но и от такива, принадлежащи на други автори, нееднакви по стил и съдържание, което се отразява непосредствено върху облика на стб. превод, с богата, разнообразна, невинаги достъпна и не съвсем изчерпателно проучена ръкописна история. Изследването допълнително се затруднява от липсата на критически издания за текстовете и в двете изучавани традиции, базирани, ако не на всички, то поне на възможно най-много и най-ранни преписи, въз основа на които да се установи надеждно и близко до архетипа състояние на текста. Това неминуемо налага изследователят да бъде и текстолог. Основен източник за старобългарския превод на словата от 1 до 45 на пълния Златоуструй са ръкопис № 33.2.12 от Библиотеката на Академията на Науките в Санкт Петербург, Русия (руски от последната четвърт на XV в.), и ръкопис № 214 от сбирката на Чудовския манастир, съхраняван в Държавния исторически музей в Москва, Русия (руски, XV в.), избрани поради това, че съдържат именно този състав. Наблюденията обаче не се ограничават само с тях. За сравнение са привлечени и преписи на пълната редакция, обхващаща словата от 1 до 137 — ръкописите от сбирката на

Московската Духовна академия (Руска държавна библиотека, Москва, Русия) № 43 (1474 г., руски) и само в редки случаи почти идентичния с него № 44 (XVI в., руски). За изследването на гръцкия текст са използвани освен изданието на *Patrologia Graeca* и базата данни *Pinakes* множество неиздадени и неизследвани гръцки ръкописи, като за съпоставка напълно целесъобразно се предпочитат ръкописи, датирани не по-късно от XII в. които възхождат към близка до времето на превода епоха.

Монографията се състои от въведение, коментарна част и приложения. Въведението синтезира проблематиката, свързана със Златооструя, и излага теоретическите принципи и постановки на изследването, използвайки и обогатявайки натрупания опит в научната литература върху техниката и принципите на средновековните славянски преводи.

Макар и откъслечни, много ценни в тази част са обобщенията за използването на библейските цитати в Златооструя. Резултат от задълбочен анализ, те разкриват многопластовите проблеми, свързани с тяхното използване не само в анализирания свод, но и във всички паметници от тази епоха. Може да се пожелае в следващи свои проучвания изследователката да продължи наблюденията си в тази насока.

Напълно обосновани са разясненията на авторката върху гръцките оригинали, без които не би било възможно пълноценно да бъдат отразени характеристиките на съответните старобългарски версии.

В коментарната част всяко слово от L1 до L45 е разгледано поотделно, като описанието на отделните слова следва един постоянен модел, който служи като матрица и позволява съпоставимост на получените резултати. Дадени са общи сведения за мястото на съответната хомилия в Златооструя, за византийския ѝ оригинал и неговите версии, както и за съотносимостта на старобългарския превод към някоя от тях (ако това е възможно да се установи и потвърди с текстов материал). Комбинират се различни синтактични и лексикални критерии, които, взети заедно, създават профила на превода. Лингвистичният анализ на словата е съсредоточен върху тези специфики на синтаксиса и морфологията, които са симптоматични за охарактеризирането на преводаческите принципи на старобългарските преводи от гръцки – членувани (субстантивирани и атрибутивни) конструкции; членуван инфинитив; причастия и причастни конструкции; декларативен инфинитив и синонимни средства за изразяване на непряка реч; начини за превод на родителния падеж за принадлежност и употреба на приименен датив; да-форми вместо инфинитив; архаична глаголна рекция и др. При понататъшно задълбочаване на проучванията този списък би могъл да се продължи с добавянето на други характерни морфологични показатели (напр. използване на различни форми в глаголната парадигма). Лексиката се представя чрез подобрени преводни еквиваленти от индикативни за езика на школата и отделния книжовник категории думи като терминологична и специфична лексика, заемки, композита и др. Тук може да се препоръча детайлизиране на коментара към някои от лексемите.

Въз основа на така проведеното диагностициране се обособяват отделни групи слова с общи черти. В тази част се обсъждат и онези разночетения в гръцката традиция (според използваните в изследването преписи), които могат да

обяснят несъответствията и неясните места в превода и които свидетелстват за различен гръцки оригинал. Това до голяма степен компенсира липсата на критическо издание на словата.

В приложенията индивидуалните за всяка хомилия резултати от матричното описание на различните езикови характеристики на текстовете се излагат по начин, позволяващ съпоставка и обобщение на материала на ново по-високо равнище на дедукция. В Приложение № 1 с подбрани илюстративни примери от отделните слова са представени различните аспекти на превода като точност, вярност, иновативност, архаичност на граматическите средства. Приложение № 2 представлява обобщение на езиковите данни за всички изследвани текстове, систематизирани и успоредени в таблици според типа синтактична конструкция, начините на превод и броя употреби, което предоставя бърз поглед върху приликите и отликите между тях и способствува тяхната съпоставка.

Приложение № 4 обединява в общ списък, състоящ се от две взаимодопълващи се части — старобългарско-гръцка и гръцко-старобългарска — преводните съответствия на ексцерпираниите при работата върху отделните слова лексеми, между които „преславизми“ и „кирилометодиевизми“, гърцизми, семитизми, прабългаризми, сложни думи, терминологична, тематична, специфична и стилистично маркирана лексика, и по този начин дава възможност за сравнение между отделните текстове по отношение избора на лексикално съответствие при превода. Подборният ексцерпт само загатва за огромното словно богатство на Златоструя. Би било добре по-нататък да бъде издаден пълен двуезичен речник на всички думи от архаичната част на пространната редакция на паметника, още повече, че макар и Златоструят да е между паметниците, от които Миклошич и Срезневски извличат своите материали, неговата лексика не е пълно представена в тези лексикографски справочници, предвид различния набор от слова, включен в тяхната ексцерпция.

По-особено е мястото на Приложение № 3, чийто принос засяга изворовата старобългаристика. То въвежда в научно обръщение част от най-архаичния дял на Златоструя, предлагайки билингва издание на слова L12, L40 и L42 по ркп. 33.2.12 (БАН Санкт Петербург) с гръцки паралел по Оксфордския ръкопис New Colledge 75–76. И тук може да се пожелае авторката в бъдеще да завърши почнатото, като направи пълно издание на всички 45 слова от архаичната част на пространната редакция на сборника с евентуално разширяване на изворовата база.

Предимство на изследването е, че то съчетава в хармонично единство детайлния анализ на отделната текстова единица с широкия поглед, обхващащ поголеми групи от текстове (например при представяне битуването на словата от Златоструя освен в неговите различни разновидности, също и в други сборници — календарни, такива с постоянен състав или за самостоятелна употреба, и т. н.). По този начин трудът предоставя сведения както за отделните хомилии, така и за историята на цялото, към което те принадлежат. По необходимост това предполага отлично познание не само на конкретния обект на изследване — най-архаичната част на пространната редакция на Златоструя, но и на всички разновидности на сборника, а също и на старобългарското омилетично наследство в цялост.

Монографията е образец за методологическо изпълнение, задавайки модел на бъдещи изследвания чрез приложенията в нея принципи:

— за начина на изследване на преводен текст — преди да се правят заключения за характеристиките на превода, да се установят чертите, присъщи на оригинала (бих нарекла този принцип принцип на първичността, обезпечаващ обективността на проучването);

— за начина на изследване на нехомогенни текстови цялости, каквито са средновековните сборници — принцип на матрицата, гарантиращ съпоставимост на резултатите: да се изготви модел за описание на анализирани характеристики на отделните текстове и единни критерии, въз основа на които да се направи сравнение между тях; принцип на взаимнообвързаност на цялото и единицата: проучването на мястото на всеки един текст сред другите както в Златоструя, така и в кой да е средновековен сборник може да бъде извършено само въз основа на цялостен анализ на всички останали съпътстващи го текстове първо поотделно, а после по отношение на цялото, което съставляват;

— за начина на изработване на критерии за охарактеризиране на преводаческите принципи: чрез търсене и намиране на диагностициращи езикови специфики (синтактични и лексикални) въз основа на възможността за избор от страна на преводача при наличие на повече от едно решение за изразяване на едно и също значение или при липса на точно съответствие между езика на оригинала и този на превода (т. нар. езикова асиметрия) и въз основа на относителната устойчивост и по-слаба вариативност на същите при разпространение на текста в ръкописна среда.

— за начина на лексикографско описание на лексикалния състав на средновековен сборник — с адресиране по слова, а не по кодикологична сигнатура, което позволява пряко наблюдение върху разпределението на съответните преводачески решения по текстови единици и ясна визуализация на изоглосите между групи слова със сходни черти.

В заключение може да се каже, че ако и някои аспекти от анализа да биха могли да се разширят, монографичният труд на А. Димитрова е извънредно ценен. По-нататъшните проучвания върху старобългарската книжнина непременно ще трябва да се съобразяват с него и като конкретно изследване, и като методология за проучване на старобългарските преводни текстове.

Библиография

Гильфердинг 1868

Гильфердинг А. Ф., *Собрание сочинений*, 1, С.-Петербург, 1868.

Георгиева 2003

Георгиева Т., *Златоструй от XII век*, Силистра, 2003.

Григорович 1842

Григорович В. И., “Опыт изложения литературы словен в ее главнейших эпохах”, *Ученые записки Императорского Казанского университета*, 3, 1842, 105–216.

Иванова 1976

Иванова К., “Неизвестна редакция на Златоструя в сръбски извод от XIII век”, *Зборник историје књижевности Српске академије наука и уметности*, 10, 1976, 105–107.

Ильинский 1929

Ильинский Г. А., *Златоструй А. Ф. Бычкова XI века* (= Български старини, 10), София, 1929.

- Калайдович 1824
Калайдович К. Ф., *Иоанн, ексарх Болгарский. Исследование, объясняющее историю словенского языка и литературы IX и X столетий*, Москва, 1824.
- Малинин 1878
Малинин В., *Исследование Златоструя по рукописи XII века Императорской публичной библиотеки. С приложением трех палеографических снимков*, Киев, 1878.
- Милтенов 2013
Милтенов Я., *Златоструй: старобългарски хомилетичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване*, София, 2013.
- Палаузов 1852
Палаузов С. Н., *Век болгарского царя Симеона*, С.-Петербург, 1852.
- Срезневский 1863
Срезневский И. И., *Древние памятники русского письма и языка (X–XIV веков)*, С.-Петербург, 1863.
- 1867
Срезневский И. И., *Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках*, 3, С.-Петербург, 1867.
- Строев 1848
Строев П. М., *Рукописи славянские и российские, принадлежащие [. . .] Царскому*, Москва, 1848.
- Фомина 1990
Фомина М. С., “«Златоструй» в славянской письменности XII–XVI вв.», in: *Методические рекомендации по описанию славянорусских рукописных книг*, 3 (2), Москва, 1990, 297–328.
- 1993
Фомина М. С., “Древнейшие списки сборника Златоструй в ранней славянской письменности (XI–XII вв.): К вопросу о редакции «Златоструя» А. Ф. Бычкова”, *Труды Отдела древнерусской литературы*, 47, 1993, 34–53.
- 2000
Фомина М. С., “«Златоструй» как памятник литературы XII–XVI вв.” (диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Москва, 2000).
- Шафарик 1848
Шафарик П., “Расцвет славянской письменности в Болгарии”, *Чтения в Императорском Обществе истории и древностей российских при Московском университете*, 7, Москва, 1848, 37–59.
- Ягич 1871
Ягич В., *История сербо-хорватской литературы*, Казань, 1871.
- Thomson 1982
Thomson Fr., “Chrysostomica palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Chyrosorrhoas (Zlatostruy) Collection,” *Cyrrillomethodianum*, 6, 1982, 1–65.

References

Fomina M. S., “«Zlatostrui» v slavianskoi pis'mennosti XII–XIV vv.», in: *Metodicheskie rekomendacii po opisaniiu slavianorusskikh rukopisnykh knig*, 3 (2), Moscow, 1990, 297–328.

Fomina M. S., “Drevneishie spiski sbornika Zlatostrui v rannei slavianskoi pis'mennosti (XI–XII vv.):

K voprosu o redakcii «Zlatostruia» A. F. Bychkova”, *Tруды Отдела древнерусской литературы*, 47, 1993, 34–53.

Fomina M. S., “«Zlatostrui» kak pamiatnik literatury XII–XVI vv.” (unpublished dissertation, Moscow, 2000).

Georgieva T., *Zlatostrui ot XII vek*, Silistra, 2003.

Ilyinskiy G. A., *Zlatostrui A. F. Bychkova XI veka* (= *Bŭlgarski starini*, 10), Sofia, 1929.

Ivanova K., "Neizvestna redaktsiia na Zlatostruia v srŭbski izvod ot XIII vek," *Zbornik istorije knjiŭevnosti Srpske akademije nauka i umetnosti*, 10, 1976, 105–107.

Miltenov Ya., *Zlatostruy: starobŭlgarski khomiletichen svod, sŭzdaten po initsiativa na bŭlgarskiia tsar*

Simeon. Tekstologicheskoto i izvorovedskoto izsledvane, Sofia, 2013.

Thomson Fr., "Chrysostomica palaeoslavica. A Preliminary Study of the Sources of the Chrysorrhoas (Zlatostruy) Collection," *Cyrrillomethodianum*, 6, 1982, 1–65.

Илиева Татяна Атанасова, доцент, старши научен сътрудник II ст., доктор по филология
 Кирило-Методиевски научен център (БАН),
 София 1000, ул. "Московска" 13, п. к. 432
 България/Bulgaria
 ilieva_tatyana@abv.bg

Received February 9, 2018